

Omer Hamzić

Soko, tvrđava slobode

Predanje

U neka davna, pradavna vremena tri djevojke, tri sestre međusobno su se hvalisale: najstarija - da će izgraditi grad ljepši od svih gradova, srednja - da će načiniti grad srebrnog sjaja, a najmlađa da će imati grad sokolovog leta. Tako nekako nastadoše tri srednjovjekovna bosanska grada u ovom kraju: Gračanica, Srebrenik i Soko. Od njih ostadoše samo stare zidine i predanje iz kojeg tek ponešto saznajemo o životu naših dalekih predaka na ovim prostorima.

Ovo je samo djelić priče o Sokolu, koji nekad bijaše grad i varoš, a Gračanica selo kraj rudnika željeza, 8 km udaljeno od Sokola. Soko je Gračanici iz svojih njedara podario rječicu Sokolušu, a neki kažu i ime koje je izvedeno iz riječi grad, grad prvo kao gražd - Graždanica, zatim Gradčanica i napokon Gračanica. Ne zna se tačno kad je nastao stari grad Soko. Neki historičari pretpostavljaju da se na tom mjestu nalazilo utvrđenje još u rimsko doba i da je na ruševinama starog rimskog utvrđenja podignut grad, najvjerojatnije u drugoj polovini 14. stoljeća.

Prirodno-geografske odlike

Naselje Soko razvijalo se pored bogatih izvorišta vode koje Sokoljani zovu Vrela i Ilidža, na prisojnim stranama duboke kotline južnog trebavskog pobrđa iz koje se «izvlači» Sokoluša ili rijeka Gračanica. Još u stara vremena, odmah na tim vrelima pravljeni su mlinovi-vodenice koje su se redale niz čitavu kotlinu Sokoluše sve do njenog utoka u Spreču. Mnogi od njih zadržali su se bili do najnovijeg doba. Prirodno-geografski uslovi bili su od davnih

na povoljni za život ljudi na ovim prostorima. Stoga je područje Sokola vrlo rano naseljeno. Soko je jedno od najstarijih sela na području opštine Gračanica.

Prostire se na 11,8 kvadratnih kilometara, u sjevernom dijelu opštine Gračanica, prosječne je veličine među 18 naselja sadašnje opštine Gračanica. Sa sjeverne strane su mu sela Gornji Skipovac i Prijeko Brdo, sa sjeveroistoka i istoka Doborovci i Vranovići, sa jugoistoka i juga Piskavica i Pašalići (Gračanica) i sa jugozapada selo Škahovica.

Po svom prirodno-geografskom položaju Soko pripada grupi sela brdskog područja opštine Gračanica sa nadmorskom visinom od oko 300 metara. Jedino zaseok Oštrakovac, kao najviši, prelazi djelimično u brdsko-planinski pojas iznad 500 metara nadmorske visine. Kao i ostala sela na nižim terenima u tom pojasu, grebeni planine Trebave i ovo selo štite od prodora hladnih zimskih vjetrova iz Panonske nizije, pa umjereno-kontinentalna klima i ovdje poprima neka župska obilježja sa nešto blažim zimama.

U odnosu na ostala područja opštine Gračanica, Soko raspolaže sa relativno velikim količinama vode, kako površinskim tako i podzemnim. Smješteno je zapravo na izvorištu rijeke Sokoluše, koja se ubraja u nešto značajnije pritoke s desne strane Spreče. Duga je 11,5 km, a slivno područje joj zahvata površinu od 39 km² južnog pobrđa Trebave. Sa bogatih izvora Sokoluše 1963. godine, uz veliki otpor mještana, u Gračanicu je doveden prvi moderni vodovod koji je i danas u funkciji iako se Gračanica snabdijeva vodom i sa drugih izvorišta.

Prema zvaničnim statističkim podacima, selo raspolaže sa sljedećom strukturom zemljišta: oranice 396 hektara, voćnjaci 65 hektara, prirodne livade i pašnjaci 122

hektara i neobrađivo zemljište 62 hektara. Pod šumama se nalazi 312 hektara ili 5,5% od ukupnog šumskog fonda na opštini. Riječ je, dakle, o dosta skromnim površinama obradivog zemljišta, u principu lošeg kvaliteta koje čini osnovu poljoprivredne proizvodnje na tom području. Pored ratarske proizvodnje i voćarstva, posebno uzgoja šljive, teren Sokola pogodan je i za razvoj stočarstva, posebno za uzgoj goveda, ovaca i peradi.

Stanovništvo

U ranijem periodu mahale i zaseoci sela Sokola bili su međusobno prilično udaljeni. Usled dijeljenja porodičnih zadruha, porasta stanovništva, unutrašnjih migracija i drugih socio-ekonomskih promjena, vremenom se broj mahala mijenjao, mijenjali su se i njihovi nazivi, mahale su se grupisale bliže kako unutrašnjim seoskim putevima, tako i regionalnom putu Gračanica-Srnice. U nekadašnjim popisima, na primjer, selo Prijeko Brdo tretiralo se kao dio Sokola, a danas je to geografski i ekonomski potpuno izdvojeno naselje. Soko danas ima sljedeće mahale: Ilidža, Oštrikovac, Guvna, Bježan, Orašje, Mehići, Delići, Osmanagići i Rajčevac-Bukva.

Od prvog modernog popisa u Bosni i Hercegovini, to jest od 1879. do 1991. godine broj stanovništva u Sokolu povećao se za oko 3, a broj domaćinstava za oko 4 puta (ne računajući Prijeko Brdo koje se izdvojilo iz sastava Sokola prije 1971.). To potvrđuju podaci iz zvaničnih popisa (vidjeti tabele uz tekst)

Po popisu iz 1991. godine, selo Soko učestvuje sa 4% u ukupnom broju stanovnika opštine Gračanica. Gustina stanovništva bila je 202 stanovnika po km² ili 3,6 stanovnika po domaćinstvu, što je približno u nivou opštinskog prosjeka. Po

Godina popisa	Broj stanovnika	Broj domaćinstava
1878	761	153
1885	794	153
1895	795	159
1910	983	200
1921	1019	
1948	1332	252
1953	1386	239
1961	1499	278
1971	1510	335
1981	1640	418
1991	1920	532

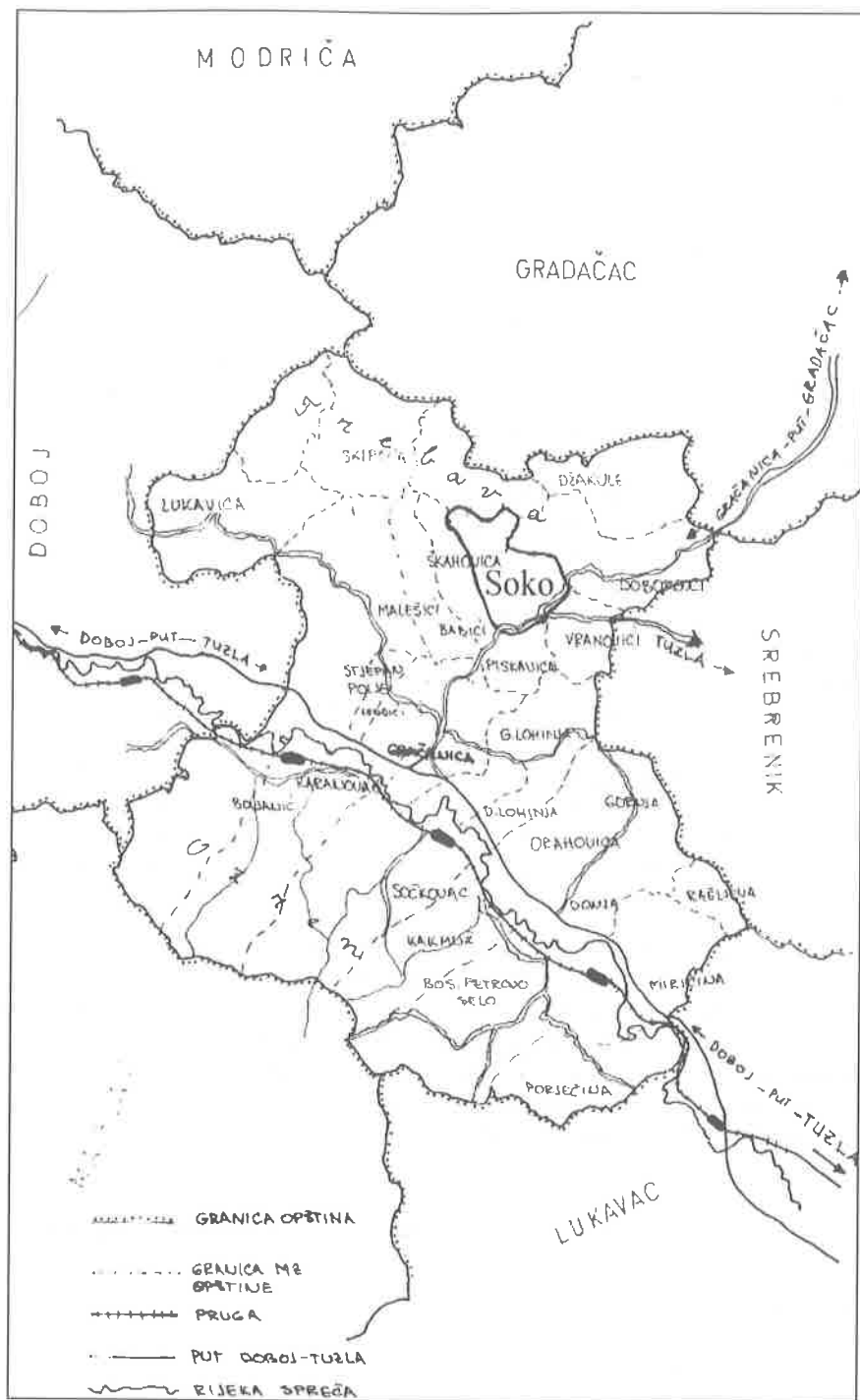
nacionalnoj strukturi na području ovog sela živi isključivo bošnjačko stanovništvo.

Od 523 radno sposobna stanovnika, po podacima iz avgusta 1993. godine, izvan poljoprivrede bila su zaposlena 253 radnika, od čega 130 na Opštini i Republici BiH, a 123 u inostranstvu, što čini 14,7% u ukupnom broju stanovnika ovog sela, dok je prosjek Opštine bio 22,6%.

Po popisu iz 1971. godine, učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu sela bilo je 26,4% da bi se deset godina kasnije smanjilo na 19 procenata. Sredinom osamdesetih godina proces smanjivanja poljoprivrednog stanovništva je zaustavljen na čitavom području Opštine, pa i u ovom selu.

Komunalna infrastruktura i putevi

Istočnim i sjeveroistočnim obojom sela prolazi regionalni put od Gračanice, koji se preko Bukve, Doborovaca i Srnica povezuje sa saobraćajnicama Tuzla-

Županja i Ormanica-Gradačac, a preko Bukve, Sladne i Srebrnika Gračanicu povezuje sa Tuzlom. Tokom čitavog prošlog rata put preko Sladne i Srebrnika bio je jedini izlaz sa područja opštine Gračanica u svijet. Na ovu saobraćajnicu iz centra Sokola izlazi pristupni put u dužini od 2,5 kilometra, koji je, uz velike napore mjesne zajednice i mještana, asfaltiran 1976. godine.¹ Prosijecanje nove putne trase od centra sela, preko brda Bježan, do mahale Guvna izvršeno je 1977. godine. Od mahale Guvna do Oštrikovca nova putna trasa «prosječena» je 1980. godine.² Tako je uspostavljena nova kvalitetna saobraćajnica u dužini od 3 kilometra, koja je povezala mahale Oštrikovac, Bježani i Guvna sa centrom sela. Ličnim učešćem mještana iz tih mahala i djelimično sredstvima samodoprinosu ova saobraćajnica asfaltirana je 1990. godine. *Lokalnu putnu mrežu* između mahala i do njiva čine ostali makadamski putevi u ukupnoj dužini od oko 12 km.

Četvororazredna osnovna škola u ovom selu postoji još od 1949, a osmorazredna od 1971. godine. U sastavu ove škole su i četvororazredne osnovne škole u Piskavici i Škahovici. Nova školska zgrada u Sokolu sagrađena je 1981. godine. Os-

novnim i srednjim školovanjem odavno su obuhvaćene sve dospjele generacije učenika.³ U školskoj 2000/01. godini, osnovnu školu u Sokolu pohađa 365 đaka, koji su raspoređeni u 16 odjeljenja, od čega su 4 kombinovana. Sa učenicima radi 21 nastavnik, od čega je 16 sa odgovarajućom stručnom spremom a 5 pripada takozvanoj kategoriji nestručnih. Srednje škole u Gračanici pohađa oko stotinjak učenika iz Sokola. Odmah poslije rata (1995) ovo selo imalo je tridesetak visoko-obrazovanih stručnjaka raznih profila, što čini 1,9% od ukupnog broja stanovnika (5 diplomiranih ekonomista, 3 poljoprivredna inženjera, četiri profesora, jedan arhitekta, jedan građevinski inženjer, tri saobraćajna inženjera, dva socijalna radnika, osam nastavnika i td.).⁴

Prvi vodovod u selu izgrađen je 1966. godine. Sa izvorišta Bunar voda je dovedena u mahalalu Osmanagići i dio mahale Mehići, te u školu i ambulantu, a sljedeće, 1977. godine, sa izvorišta Hamovac i Bijela voda u mahalalu Guvna. Voda je dovedena samo u dvorišta ili do javnih česama, a tek kasnije će se razvoditi po kućama. U 1971. godini u sistem vodosnabdijevanja Gračanice uključeno je izvorište Vrela,⁵ na koje se

¹ Prvi samodoprinos u Sokolu zaveden je 1975. godine

² Prema sjećanju Hasana Puškara, predsjednika Mjesne zajednice Soko, posebnu aktivnost u ovoj akciji, a naročito u rješavanju imovinsko-pravnih odnosa na trasi ovog puta ispoljili su: Abdulaziz Ahmedbegović, Jasim Dautović, Ibrahim Mehanović, Hasan Puškar, a naročito Mustafa Topčagić. Mještani Sokola posebnu zahvalnost duguju rahm. Topčagić (Hasana) Ibrahimu, koji je dozvolio prosijecanje trase puta kroz polovinu svoje najbolje njive i to u širini od 8 metara – bez ikakve naknade.

³ U školskoj 1969/70. godini obuhvat dorađele djece školovanjem od 5. do 8. razreda u ovom selu bio je svega 18%

⁴ U 1981. godini selo je imalo svega 14 studenata i samo dvoje žitelja sa visokom stručnom spremom,

⁵ To je izazvalo veliko nezadovoljstvo mještana Sokola, od kojih su se neki zbog protesta našli i u zatvoru. Posebno nezadovoljstvo ispoljili su vlasnici 8 vodenica – potočara, stacioniranih na potezu od 1.500 metara, nizvodno od tog izvorišta, koje su morale prestati sa radom. Prva, vlasništvo Huremović Muste bila je udaljena svega 50 metara od izvora. Ostali vlasnici vodenica bili su: Hadžiaganović Hasan, Hadžiaganović Esad, Hadžiaganović Ramiz, Hadžiaganović Alija, Delić Sejfudin, Dizdarević Mustafa i Dugonjić Alija. Da bi stišala nezadovoljstvo, opština im je kao odštetu zbog prestanka rada potočara dodijelila sve raspoložive javne površine u selu osim manjeg dijela Trzana, na kojem je kasnije izgrađeno malo igralište.

priključuje i veći dio Sokola: Guvna, Bježan, Orašje, Mehići, Osmanagići i dio Ilidže. Od 1972. do 1976. godine i ostale mahale rješavaju pitanje vodosnabdijevanja kaptirajući manje izvore na području Sokola. Mahala Rajčevac snabdijeva se vodom sa izvorišta Orašje i Bare 1, Delići sa izvorišta Bare 2, Oštrikovac sa izvorišta Ravne, Bušiče sa izvorišta Krešnice. Na vodovodnu mrežu, čija je dužina oko 17 kilometara, danas su priključena gotovo sva domaćinstva Sokola.

Električna struja u Soko dovedena je daleke 1957. godine. Još uvijek se pamti velika proslava povodom tog događaja. Izuzev mahale Ahmuljići, koja je udaljena 5 kilometara od centra Sokola, u narednih petnaestak godina svako domaćinstvo u selu imalo je električnu struju. Od 1982. do 1986. godine izvršena je temeljna rekonstrukcija električne mreže, postavljeno je 6 novih trafostanica, a 1985. godine, uz veliko odricanje građana, i naselje Ahmuljići napokon dobija električnu struju.

Poslije Gračanice, Soko je prvo naselje današnje opštine Gračanica, koje je razvelo *telefonsku mrežu* po domaćinstvima. Prvih 60 telefonskih brojeva instalirano je 1981, dvije godine kasnije još 60. Proširenje lokalne telefonske centrale za još 220 brojeva izvršeno je 1997. godine. Soko danas ima oko 380 telefonskih priključaka, što

znači da je skoro dvije trećine domaćinstava priključeno na telefon.

Dom kulture i odgovarajuće *društvene prostorije* izgrađene su u centru sela poslije 1980 godine. U njima se odvijaju razne društvene aktivnosti (sastanci), kulturno-zabavni život omladine, plesne večeri i igranke. Pokušaji sa kulturno-umjetničkim društvom nisu uspjeli. Ali zato je uvijek bio popularan nogomet i nogometni klub⁶, zatim tradicionalni prvomajski turniri koji se organizuju od 2. maja 1974. godine.⁷ *Igralište za male sportove* asfaltirano je 1978. godine, što je snažno potaklo razvoj sporta u ovom selu. U periodu od 1979. do 1982. godine u Sokolu je postojala snažna rukometna ekipa, koja se takmičila u međupštinskoj ligi.

U selu postoje *dvije džamije*, od kojih je jedna novijeg datuma (izgrađena 1980), a druga, starija, izgrađena na temeljima prve džamije u ovom kraju pored zidina stare srednjovjekovne tvrđave očekuje svoju temeljitu rekonstrukciju.⁸

Soko tvrđava od postanja

Historijski počeci Sokola neposredno su vezani za borbu bosanske srednjovjekovne države za svoje sjeverne granice sa ugarskim kraljevima koji su ove bosanske tvrđave vjekovima smatrali svojim posje-

⁶ Prema sjećanju gospodina Hasana Puškara, prva takmičenja u malom i velikom nogometu još daleke 1959. godine organizovala je ekipa tadašnjih rednoškolaca u sastavu: Sprečić Alija, rahm. Sumbić Muhamed, Šarić Ramiz i Fuad, Begović Bilal i Galib, Dizdarević Muhamed, rahm. Dizdarević Mustafa, Sumbić Mustafa, Jusufović Abdulah i Puškar Hasan (Pleško)

⁷ Na tom prvom turniru sudjelovalo je 28 ekipa. Prvo mjesto izborila je ekipa Sokola u sastavu: rahm. Nurić Himzo, Husejnović Jusuf, Begović Jasim, Hadžić Halil, Puškar Hasan, Sumbić Ahmed, Helić Safet, Puškar Osman, Puškar Zijo i Hadžić Alija. Od 1978. godine ti se sportski susreti organizuju pod nazivom Memorijalni turnir «Sead Sumbić» u znak sjećanja na tadašnjeg rano preminulog predsjednika omladine Sokola Seada Sumbića, koji je sahranjen 2.5.1978.

⁸ Zahvaljujem se gosp. Hasanu Puškaru, predsjedniku Mjesne zajednice Soko, koji mi je prikupio i predočio podatke o razvoju putne mreže, vodosnabdijevanja, elektrifikaciji, telefoniji i razvoju sporta u ovom selu. (n.a.)

dom. Na toj granici, koja se nije mogla održati rijekom Savom, već je pomjerena na najsjevernije bosanske planine Trebavu i Majevicu, ugarski kraljevi su tokom 13. i 14. stoljeća uspostavili dvije paralelne linije starih graničnih utvrđenja. Sjevernu liniju činili su Doborgrad, Gradačac, Brčko i Novi na Savi, a krajnju južnu: Dobojgrad, Sokograd i Teočak. Ovi gradovi štitili su mađarske posjede južno od Save od stalnih upada trupa iz srednjovjekovne bosanske države.

Sve do pada Bosne pod Turake, grad Soko je bio u posjedu bosanske kraljevske porodice Kotromanića, a nalazio se u sastavu srednjovjekovne župe Usora. Grad i podgrađe grada Sokola Turci su zauzeli između 1512. i 1520. godine. Tokom turske ekspanzije na sjever i zapad gubi strateški značaj i postepeno stagnira. U međuvremenu, Gračanica izrasta u važan zanatsko-trgovački i administrativni centar (sjedište kadiluka) za širi prostor sjeveroistočne Bosne. Nakon formiranja Gradačačke kapetanije, početkom 18. stoljeća, vojni i strateški primat od Sokola i susjednog mu Srebrenika preuzima Gradačac. Prema podacima koje u jednom svom spisu iz 1878. godine iznosi historičar Vjekoslav Klaić, varoš Gračanica je u drugoj polovini 19. stoljeća imala oko 400 muslimanskih i 60 pravoslavnih kuća, preko 3.000 stanovnika i 6 džamija. Isti autor za Soko navodi da je «zapuštena tvrđa na istoimenom brijegu kod rijeke Gračаницe» i da pod brijegom ima 40 muhamedanskih kuća i jedna džamija.⁹ Pouzdano se zna da je grad napušten poslije 1840. godine.

Ne zna se, međutim, da li je tvrđava bila u funkciji tokom ljeta 1878. godine (poslije Berlinskog kongresa) kada je domaće mus-

limansko stanovništvo u ovim krajevima pružalo žestok otpor austrougarskim okupacionim trupama koje su nadirale pravcem Šamac-Gradačac-Gračanica. Zna se, ipak, da je prije konačnog pada Gračаницe pod austrougarsku upravu došlo do žestokog okršaja između branilaca i okupacione vojske kod Hadžikadinog hana, pola sahata hoda istočno od tvrđave Soko i da se trupe moćne imperije nisu «tek tako» prošetale kotlinom Sokoluše prema Gračanici.

Utočište slobode

I u Drugom svjetskom ratu Soko je bio čvrsta tvrđava odbrane kako od domaćih četnika iz susjednih srpskih sela sa Trebave, tako i od srbijansko-crnogorskih četnika i partizana, koje ovdašnje stanovništvo skoro do kraja rata nije moglo razlikovati. I pored više pokušaja, ni jedni ni drugi, nisu uspjeli osvojiti to ponosno srednjovjekovno utvrđenje - sve do konačnog rasplesa na ovim prostorima, početkom aprila 1945. godine. Zato će ovo selo, a sa njim i Gračanica, još dugo poslije rata nositi hipoteku «reakcije i ustaštva» i ispaštati stvarne ili izmišljene grijehе ustaškog viteza Ibrahima Pjanića, jednog od svojih vojskovođa iz tog doba.

Tokom drugog svjetskog rata u Sokolu i drugim susjednim bošnjačkim selima utočište su našli mnogobrojni muhadžiri i prognanici iz istočne Bosne, koji su bježali ispred četničkog noža i kuršuma. Selo Soko za njih je bilo oaza mira, a tvrđava im je ulijevala sigurnost i utočište nakon njihove teške prognaničke nesreće i stradanja.

Nikada niko u ovom selu nije mogao ni slutiti da će se sve to opet ponoviti, ali u

⁹ Vjekoslav Klaić, Bosna - podaci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine, prvi dio, naklada Matice Hrvatske, strana 176, Zagreb 1878. godine

¹⁰ Krajem 2000. godine u Sokolu je još uvijek bilo 47 izbjeglih i raseljenih lica

mного drastičnijoj i surovijoj varijanti nego nekada. U proljeće 1992. godine opet su počele stizati prijetnje sa Skipovca, Paležnice, Lohinje i Ozrena, opet je Soko postao tvrđava kao nekada. Morale su se braniti one iste linije i kote kao i 1942. godine, i 1944. godine, i 1945. Četnici su opet krenuli na Bosnu, velika Srbija «stigla» je bila na Spreču i Trebavu i prije nego što je gruhnulo, krajem maja 1992. godine, Soko postaje medicinsko prihvatilište, pa ratna bolnica, pa sjedište glavne vojne komande (Gračaničke operativne grupe 2 Armije

prognanika iz Sanskog Mosta, Prijedora, Kozarca, Trnopolja. Slijedeći val nesretnih bošnjačkih izbjeglica dolazi iz istočne Bosne 1. 4. 1993. godine – njih 488 iz Zvornika, Vlasenice, Srebrenice, Bratunca i Goražda. Bili su to potomci onih koji su ovdje našli bili utočište daleke 1942. i 1943. godine. Sredinom 1994. godine pridružilo im se još 44-tvoro nesretnih i prognanih iz Bijeljine i Janje. Krajem jula 1995. godine, nakon planetarnog zločina u Srebrenici, iz tog nesretnog grada i u Soko stižu kolone novih izbjeglica, njih nekoliko stotina. Soko

BiH). Iz Sokola se opet komanduje otporom na širem prostoru Gračanice i njezine okoline, neki su govorili – isto kao nekada.

Opet je Soko postao utočište mnogim prognanicima i beskućnicima kao nekada – samo što ih je sada bilo mnogo, mnogo više. Prvo je početkom maja 1992. godine utočište ovdje našlo 918 lica sa rubnih ugroženih dijelova opštine i iz same Gračanice. Potom dolazi 340 nesretnika i

je još dugo bio njihovo privremeno prihvatilište.¹⁰ Za Sokoljane oni nikad nisu bili tuđini već svojat.

Na staroj ruševnoj tvrđavi tokom čitavog rata za Bosnu i Hercegovinu (1992-1995) viorila se zastava sa ljiljanima, prkosno i ponosno.

Soko i danas simbolizuje slobodu i stremljenje visinama. Soko leti visoko i danas čuva naslijeđeni amanet herojskih predaka.

¹⁰ Krajem 2000. godine u Sokolu je još uvijek bilo 47 izbjeglih i raseljenih lica